

hu'l-*Uşûlî'l-hamse*, s. 324, 400, 440, 447; Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, s. 4-16, 33-46, 90; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), I, 122; II, 265-266, 324, 351, 375, 385; III, 11, 81; IV, 67, 74, 111, 121; V, 73, 77-79, 81-82, 115-117, 179; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire 1389/1969, I, 17-18; a.mlf., *el-İ'tikâd*, Beyrut 1404/1984, s. 15-16; a.mlf., *Hayâtü'l-enbiyâ* ft *kubûrihim*, Beyrut 1410/1990, s. 27; a.mlf., *Kitâbü'l-*Ka-zâ*' ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1498, vr. 62^a, 65^a; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed ft uşûlî'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 298; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 135, 377; a.mlf., *el-*Âkî-detü'n-Nizâmîyye** (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1367/1948, s. 55-58; Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlû'd-dîn* (nşr. H. Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 2, 3, 22, 61, 70, 245-246; Gazâlî, *el-Münkiz mine'd-dalâl*, Beyrut 1408/1987, s. 71-74; a.mlf., *el-İktisâd*, s. 156-157; a.mlf., *Tehâfütü'l-felâsife*, Kahire 1326, s. 60-68; a.mlf., *Kitâbü'l-Erba'in* (nşr. Muhammed Muhammed Câbir), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Cündî), s. 247; Neseî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamê), I, 28, 42, 142-149, 269, 303-306, 317, 327-330; II, 544, 589, 596-599; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-*Avâşî** (Tâlibî), s. 29-52; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 11-12, 73-78, 91-92, 103-111, 210, 215, 268-269, 288-291, 321, 369, 371, 396, 417, 421, 469, 472, 478, 497; a.mlf., *el-Milel* (Kilânî), I, 93-103; İbn Asâkir, *Tebînu'kezi'bî'l-müfterî*, s. 104-105, 111-122, 127-128, 149-152, 177-198, 249, 292, 332, 342-343, 357-358, 361-362, 399; Sâbü'nî, *el-Bidâye*, s. 46; İbn Rüşd, *el-Keşf'an menâhici'l-edille*, Kahire 1968, s. 33-34, 43, 47-49, 62-63, 76, 84, 90, 103-126, 143-145; a.mlf., *Tehâfütü'l-Tehâfüt* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1965, s. 174, 361-364, 471, 634; Fahrreddin er-Râzî, *en-Nübüvât* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1406/1986, s. 171-191; a.mlf., *Me'âlimü uşûlî'd-dîn*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye), s. 106-108; a.mlf., *el-Muḥaṣṣal* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Kahire 1323, s. 105-106, 147, 174, 187-194, 202, 205, 221, 237-239, 241; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 807, II, vr. 526^a; a.mlf., *Gâyetü'l-merâm*, s. 9-22, 27-47; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, I, 198-200; Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, İstanbul 1305, s. 378, 401; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 556; XVI, 471; a.mlf., *Der'ü te'aruzi'l-aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), [Riyad] ts. (Dârü'l-Künûzi'l-edebîyye), XI, 183-184; a.mlf., *Min-hâcû's-sünne* (nşr. M. Reşad Sâlim), [Riyad] 1406/1986, IX, 386; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l-'alîl*, Kahire 1323, s. 3-4, 13-14; Süb-kî, *Ṭabaḳât* (Tanâhî), III, 361-365, 367-370, 372, 373-378, 386, 387, 390-394, 406, 412-414, 416-417, 431; VII, 11; Teftâzânî, *Şerhu'l-*Âkâ'id** (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1408/1988, s. 9-29; a.mlf., *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, IV, tür.yer.; V, tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1080-1082; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, tür.yer.; İbnü'l-Murtazâ, *el-Kalâ'id ft taṣṭihî'l-*âkâ'id** (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 49, 59; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-haḳ' ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 294-295, 312-313; Makrîzî, *el-Ḥitâ*, II, 357-359; Dewânî, *Şerhu'l-*Âkâ'id**,

İstanbul 1323, I, 35; Beyzâzîde, *İşârâtü'l-me-râm*, s. 79-81, 298; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 4-8; Nu'mân el-Âlûsî, *Cilâ'ü'l-'ayneyn*, Bulak 1298, s. 84-85, 134-137, 157, 163-164, 179, 241, 254-257, 267, 268-269, 289; Reşîd Rîzâ, *Tefstrû'l-menâr*, VII, 552; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muḥtaṣarü't-Tuhfetü'l-işnâ'aşerîyye* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1373, s. 71, 77-78; a.mlf., *Gâyetü'l-emânî fi'r-red'ale'n-Nebhânî*, Riyad, ts. (Metâbiu Necd), I, 200-252, 480; II, 101-102, 352; Ahmed Emîn, *Zuhrû'l-İslâm*, Kahire 1966, IV, 66-67, 71-89, 91-102; İbn Merzûk, *Berâ'etü'l-Eş'ariyyîn'an'âkâ'idî'l-muḥallifîn*, Dimaşk 1387-88, I, 111-113, 286-288; II, 13-14, 232, 242, 255; M. Ebû Zeh-re, *Târîḫü'l-mezâhibi'l-İslâmîyye* [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 176-189; Esad Efendi, *Risâle fi'tihlâfâtü'l-Mâtürîdî ve'l-Eş'arî*, İstanbul 1287, s. 278-287; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 475-477, 544-545; a.mlf., *Menâhicü'l-baḥş'inde müfekkiri'l-İslâm*, Beyrut 1404/1984, s. 89-98, 132-140, 155-159, 163-166; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 173, 237-378; a.mlf., *"Ash'ariyya", EI²* (İng.), I, 696; Mustafa Hilmi, *Menhecü'ulemâ'il-ḥadîṣ ft uşûlî'd-dîn*, İskenderiye 1982, s. 172-203; Celâl Muhammed Abdülhamîd Mûsâ, *Neş'etü'l-Eş'ariyye ve teṭavvuruḥâ*, Beyrut 1982, s. 296-298, 313, 328-330, 365-366, 454, 461-462; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 168, 177, 178, 186; İbrâhim Medkûr, *Fî'l-Felsefeti'l-İslâmîyye*, Kahire 1983, II, 46-59; Ahmed Mahmûd Subḥî, *Fî'İlmi'l-ke-lâm*, Beyrut 1405/1985, II, 16-17, 19-20, 33-43, 89, 90, 204-205, 328; M. Ahmed Abdülkâ-dir, *"Âkîdetü'l-baḥş' ve'l-âḫire fi'l-fikri'l-İslâmî"*, İskenderiye 1986, s. 73-74, 107-109, 114-115, 176, 179, 186-187, 199, 202-203, 249, 300-301, 321-324; M. Ali Ebû Reyân, *Târîḫü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, İskenderiye 1986, s. 312-330; M. Halîl Herrâs, *Şerhu'l-*Kaşideti'n-nüniyye**, Beyrut 1406/1986, I, 34, 112-116, 149, 341, 374, 400; II, 5, 8, 11, 26-27, 222-225, 456; Abdülmeccid b. Hamde, *el-Medârisü'l-ke-lâmîyye bi-lfrîkiyye ilâ zuḥûrî'l-Eş'ariyye*, Tunus 1406/1986, s. 89-94, 106, 119, 124; Muhammed Sâlih el-Useymin, *el-Kavâ'idü'l-muş-lâ*, Beyrut 1406/1986, s. 79-80, 86-87; Muhammed Sâlih ez-Zerkân, *Faḥreddîn er-Râzî ve ârâ'uhü'l-ke-lâmîyye ve'l-felsefiyye*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikr), s. 180-184, 187, 197, 202-205, 209-213, 219-226, 257-266, 277-278, 291-292, 401-413, 425; Hasan Muhammed Mekki el-Âmilî, *el-İlâhiyyât*, Kum 1411, I, 611-644; II, 515; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Ricâlü'l-fikr ve'd-da' ve fi'l-İslâm*, Küveyt 1409/1989, I, 117-129, 145-164, 165-179, 263-270, 271-291; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 73-120, 131; Semîre Ferhât, *Mu'cemü'l-Bâkullânî*, Beyrut 1411/1991, s. 217; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 135, 142, 144-146, 149; Emrullah Yüksel, "Eş'arîler ile Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Aynılıkları", *İİFD*, sy. 4 (1980), s. 98; Sefer b. Abdurrahman, "Menhecü'l-Eş'arî fi'l-*âkâ'id*", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmîyye*, sy. 62, Medine 1404, s. 70-101; Harun Anay, "Devvânî", *DîA*, IX, 258-259.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EŞ'AS b. KAYS

(الأشعث بن قيس)

Ebû Muhammed Ma'dikerib
b. Kays b. Ma'dikerib
el-Eş'as el-Kindî
(ö. 40/661)

Cengâver saḥâbî.

Hicretten yirmi üç yıl kadar önce (600) doğdu. Adı Ma'dikerib olduğu halde saçlarının dağınık ya da kıvrıkcık ve keçeleşmiş olmasından dolayı Eş'as lakabıyla tanındı. "Başı yarık olan" anlamında Eşec lakabıyla da bilinir. Ayrıca "hain" mânâsında Urfu'n-nâr şeklinde bir lakabı olduğu söylenmekteyse de bu lakabın onun hakkında hiç kullanılmadığı kabul edilmektedir. Babası Kays Kinde'de Âkilü'l-mürûr kabilesinin emîri iken Murâdiler tarafından öldürüldü. Annesi Kebşe de (Kübeşe) aynı kabileye mensuptur. Eş'as babasının intikamını almak isterken esir düştü ve 3000 deve fidye vererek kurtuldu. 10 (631) yılında Kindeliler'den oluşan otuz (altmış veya yetmiş) kişilik bir heyetin başında Medine'ye gitti ve Hz. Peygamber ile görüşerek müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve ile (Kureybe) nikâhlanmakla beraber onu memleketine götürmesine izin verilmedi. Aynı tarihte Resûl-i Ekrem de onun kız kardeşi Kuteyle ile nişanlandı. Bir müddet sonra Kuteyle Medine'ye hareket ettiyse de Hz. Peygamber'in vefat haberi gelince memleketine geri döndü.

Eş'as Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine ilk zamanlarında, Hadramut ve Kinde Valisi Ziyâd b. Lebîd'in zekât hususunda bir Kindeli'ye yaptığı haksız muameleden dolayı kendisini destekleyen bazı Kindelilerle birlikte isyan etti. Uzun süren bu isyan hareketinin başında Eş'as galip geldiyse de yardıma çağırılan İkrime b. Ebû Cehil kumandasındaki kuvvetler karşısında Nuceyr Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Muhâcir b. Ebû Ümeyye'nin de katıldığı kuşatma esnasında şiddetli muharebeler oldu. Kalede açlık ve susuzluk baş gösterince Eş'as anlaşma teklif ederek kendisine ve Kinde ileri gelenlerinden on kişiye aileleriyle birlikte kaleden çıkma izni verilmesi şartıyla kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Anlaşmaya kendi adını yazmadığı için Ziyâd onu öldürmek istediysse de Eş'as durumunu zekice ve cesaretle savundu. Bu sırada

halifeden gelen ve kimsenin öldürülmesini emreden bir yazı kaledekilerin katline engel olamadıysa da Eş'as'ın hayatını kurtardı. Kendi hakkında halifenin hüküm vermesini isteyen Eş'as Medine'ye gönderildi. Eş'as halife Ziyâd ile olan mücadelesinin sebeplerini anlatarak onun hakkındaki şikâyetlerini söyledi. Dinden dönmediğine yemin edip affedilmesini ve nikâhlısı Ümmü Ferve ile evlendirilmesini istedi. Hz. Ebû Bekir onu affetti ve kız kardeşiyle evlendirdi. Bir süre Medine'de oturan Eş'as'ın bu hanımından Muhammed, İshak, İsmâil adlı oğulları ile Kureybe, Hübâbe ve Ca'de adlı kızları doğdu.

Eş'as b. Kays, 15 (636) yılında 1700 Kindeli'den meydana gelen bir kuvvetle Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın emrinde İran'ın fethine katıldı. Kâdisiye, Medâin, Celûla ve Nihâvend savaşlarında bulundu. Halifenin emri üzerine bir heyetle birlikte Kısra'ya gidip onu İslâmiyet'e davet etti. 17'de (638) Hâlid b. Velîd kumandasında Suriye'nin fethine katılan Eş'as Yermük Savaşı'nda bir gözünü kaybetti. Küfe şehri kurulduğu zaman bir kısım Kindeli ile birlikte oraya yerleşti. 26 (646-47) yılında Velîd b. Utbe onu kendisine vekâleten Azerbaycan ve İrmîniye'ye vali olarak gönderdi. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde bu bölgelerin valisi olan Eş'as halktan halife için biat aldı. Hz. Ali onu ve ordusunu Muâviye ile mücadele için geri çağırıldı. Muâviye, kardeşi Utbe b. Ebû Süfyan'ı Eş'as'a göndererek onu kendi safına almak veya tarafsızlığını sağlamak istediysen de Eş'as Hz. Ali'ye bağlı kaldı. Sıffin'de önemli başarılar elde etti. Hz. Ali'nin hakem tayinine râzı olmasında ve kendilerini temsil eden heyetin başına Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin getirilmesinde etkili oldu. Anlaşma metni hazırlanırken Dûmetülcend'de bulundu. Hakem Vak'ası'ndan sonra ordunun yorulmuş olduğunu ileri sürerek Hz. Ali'yi Küfe'ye çekilmeye zorladı. Nehrevan ve Harûriye'de Hâricîler'e karşı yapılan mücadelelere katıldı. Hz. Ali'nin şehid edilmesinden kırk gün sonra Küfe'de vefat etti. Bazı kaynaklarda vefat tarihi 41 (662) veya 42 (663) olarak da geçmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 77. âyetinin, diğer bazı rivayetler yanında, Eş'as ile amcasının oğlu arasında çıkan bir husumet sebebiyle yemin söz konusu olunca, Hz. Peygamber'in haksız olarak bir müslü-

manın malını elde etmek için yalan yere yemin eden kimsenin Allah'ın gazasına uğrayacağını belirtmesi üzerine nazil olduğu da kaydedilmektedir (Buhârî, "Tefsîrül'l-Kur'ân", 3/3). Hz. Ebû Bekir zamanındaki isyanını irtidat kabul ederek Eş'as'ın Ebû Hanife ve Şâfiî'nin ölçülerine göre sahâbî olmadığını söyleyenler varsa da hadis âlimleri bu görüşe katılmamışlardır. Hz. Peygamber'den dokuz hadis rivayet eden Eş'as'ın Hz. Ömer'den de bir rivayeti vardır. *Kütüb-i Sittet*'de yer alan rivayetleri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bir arada bulunmaktadır (V, 211-213). Ondan Şa'bî, Kays b. Ebû Hâzım ve Ebû Vâil Şakîk b. Seleme gibi râviler rivayette bulunmuştur. İslâmiyet'ten önce içkiyi, kumarı ve zina'yı kendisine yasaklayanlardan birinin Eş'as olduğu bilinmektedir. Şiîler onun iki yüzlü davrandığını ve Hz. Ali'ye iha-net ettiğini ileri sürmüşlerdir. Oğlu Muhammed b. Eş'as ileri gelen emîrlerden olup kendisinden başka Hz. Ömer, Osman, Âişe ve İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur. Torunu İbnü'l-Eş'as el-Kindî ise Haccâc'a karşı verdiği mücadeleye ile tanınmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 211-213; Buhârî, "Şehâdât", 19, "Tefsîrül'l-Kur'ân", 3/3, "Eymân", 11, 17, "Diyât", 22, "Ahkâm", 30; Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Paris 1989, s. 30-124; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 22-23; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 94-95, 244, 261, 291-292, 452; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Zâkir Kadirî Ugan), İstanbul 1955-56, I, 163-169, 330; II, 31-32, 142-145; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1987, III, 379, 409; IV, 150-156, 250, 310, 384; V, 42, 112, 129, 338, 443, 599, 664-667, 705; İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, I, 47-70; İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-fertd*, Kahire 1372/1953, I, 65; II, 206; III, 89, 226, 306; IV, 96, 116; V, 5, 20, 73, 74, 278; VII, 129; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Bağdad 1397, I, 203-210; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 425, 426; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 109-111; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 196-197; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 272-273; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 118-119; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 452, 535-537; III, 10, 147, 186, 276, 318, 321, 342, 403; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, Kahire 1385/1965, I, 291-297; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, IV, 406-416; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 286-295; Zehbî, *A'âmü'n-nübela'*, II, 37-43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1966, V, 72-73; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 51-52; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 359; IX, 64-65; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, VII, 69, 393; X, 9-31; *A'yânü's-Şî'a*, I, 503-504; "Eş'as b. Kays b. Ma'dîkerîb", *DMT*, II, 196-197; Reckendorf, "Eş'as", *IA*, IV, 393-394; a.mlf., "al-Ash'ath", *EI*² (Fr.), I, 718.

ASRİ ÇUBUKÇU

EŞBÂH ve NEZÂİR

(الأشباه والنظائر)

İslâm hukukundaki küllî kaideleri, benzer meselelerin tâbî olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.

Eşbâh şibh, şebah veya şebîh kelimelelerinin, nezâir de nazîre kelimesinin çoğulu olup "birbirine benzeyen şeyler" demektir. Dilciler eşbâh ve nezâir kelimeleri arasında önemli bir anlam farkı olmadığı görüşünde iseler de Süyûtî bu iki kelime arasındaki mâna farkına dikkat çeker. Ona göre aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile, sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir ile ifade edilir.

İslâm toplumunda ilim dallarının ayrı ayrı gelişmesine paralel olarak tefsir, fıkıh, dil ve edebiyat gibi alanlarda, mahiyet veya hüküm yönünden aralarında benzerlik bulunan kavram ve konuları ilgili ilim dalının bütünlüğü içinde ve ortak bazı kurallar geliştirerek açıklamayı amaçlayan çalışma örneklerine bolca rastlanır. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren tefsir dalında bu türde müstakil eserlerin yazılmaya başlandığı, ancak bu ilim dalının ve bu dalda yazılan eserlerin daha çok **vücûh ve nezâir*** adıyla anıldığı görülmüştür. IV. (X.) yüzyılın sonlarında vefat eden ve Hâlidîyyân olarak tanınan iki şair kardeş Ebû Bekir el-Hâlidî ile Ebû Osman el-Hâlidî, Câhiliyye ve muhadramûn şairleriyle yeni şairlerin (muhtesûn) şiirleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymak maksadıyla derledikleri şiir mecmuasına *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (*Hamâsetü'l-Hâlidîyyeyn*) adını koymuşlarsa da dil ve edebiyat alanında bu türe giren en önemli çalışma Süyûtî'nin aynı adı taşıyan eseridir. Eşbâh ve nezâirin fıkıh alanında ayrı bir ilim dalını ve eser türünü ifade eden bir terim olarak kullanımı ise fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlayıp görüşlerinin doktriner formlar çerçevesinde incelendiği dönemden sonraya rastlar.

İslâm hukuku başlangıçta fer'î meselelere çözümler üreterek meseleci bir tarzda doğmuş ve bu metot gelişme döneminde de bir yönüyle devam etmiştir. Ancak fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlamaları ve fer'î ahkâm alanında müstakil eserlerin kaleme alınmasıyla